

Gennadii Korolov

Instytut Historii Ukrainy,
Narodowej Akademii Nauk Ukrainy

„Intelektualista antykolonialny” Anton Łuckiewicz i „nacjonalista hybrydowy” Otto Eichelman: komparatystyczne studium utopii federacyjnych*

Zarys treści: Autor porównuje idee federacyjne białoruskiego działacza narodowego Antona Łuckiewicza, czwartego premiera Białoruskiej Republiki Ludowej, i ukraińskiego prawnika Otto Eichelmana, jednego z autorów tekstu Konstytucji Ukraińskiej Republiki Ludowej. Przedstawia ich założenie o rozwoju BRL i URL w ramach przebudowy Europy Wschodniej.

Outline of content: The author compares the federalist ideas by Anton Lutskevich, prime minister of the Belarusian People’s Republic (1918–1920), and Ukrainian lawyer Otto Eichelman, the author of Constitution of the Ukrainian People’s Republic. In the article he presents their opinions on the development of the Belarusian and Ukrainian People’s Republic in the reconstruction of Eastern Europe.

Słowa kluczowe: Anton Łuckiewicz, Otto Eichelman, białoruskie idee federacyjne, intelektualista antykolonialny, nacjonalista hybrydowy, Europa Wschodnia, Imperium Rosyjskie

Keywords: Anton Lutskevich, Otto Eichelman, Belarusian federalist ideas, anti-colonial intellectual, hybrid nationalist, Eastern Europe, the Russian Empire

Uwagi wstępne

Bohaterami tego artykułu są dwaj działacze narodowi i rewolucyjni. Obaj byli przedstawicielami nieudanych prób stworzenia państw narodowych: białoruskiego i ukraińskiego. Ich koncepcje, idee i projekty federacyjne w ramach kształtowania ideologii narodowej można rozpatrywać w kontekście historii „wzajemnych oddziaływań”

* Bardzo chciałbym podziękować Fundacji im. Krzysztofa Skubiszewskiego za możliwość przeprowadzenia badań w Polsce oraz prof. Dorocie Michaluk (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu) za cenne uwagi i poprawki do tego tekstu.

(według niemieckiego historyka Klausa Zernacka)¹, jako zagadnienie transferu idei, które rozwijały się w reakcji na istniejący porządek imperialny w Europie Wschodniej.

Pierwszy z nich, Anton Łuckiewicz (1884–1942), był krytykiem literackim i publicystą, który po powstaniu Białoruskiej Republiki Ludowej (BRL) został jej czwartym premierem i ministrem spraw zagranicznych w latach 1918–1920². Ten fakt z jego życia jest ważny dla zrozumienia problemów tworzenia się białoruskiej elity politycznej. Był on również autorem projektu przebudowy Europy Wschodniej. Drugi, Otto Eichelman (1854–1943), był znanym prawnikiem i specjalistą prawa międzynarodowego, który dołączył do ukraińskiego ruchu narodowego. Podczas Hetmanatu 1918 r. i Dyrektoriatu Ukraińskiej Republiki Ludowej pełnił funkcję zastępcy ministra spraw zagranicznych³. Jako autor idei federacyjnej Ukrainy był aktywnym uczestnikiem dyskusji o Europie Środkowej i Wschodniej jako obszarze „nowych” narodów. Obaj działacze byli autorami projektów federacyjnych, które nie zostały zrealizowane i należały raczej do koncepcji utopijnych.

Celem tego artykułu jest próba porównawczego omówienia idei federacyjnych reprezentowanych przez znanych działaczy białoruskiego i ukraińskiego ruchu narodowego. Krytyczna analiza tych wizji skupiać się będzie na pytaniu, czy uwzględniono w nich interakcje między obydwoma krajami, oraz ich podobieństwo w stosunku do „inności”. Jak wiadomo, tym „innym” było Cesarstwo Rosyjskie. Właśnie tu leży sprzeczność, ponieważ Rosję, podobnie jak i Austrię, postrzegano jako państwo narodowe, a nie jako imperium wielonarodowościowe. Tym działacze narodowi uzasadniali status kolonialny swoich krajów.

Ważną sprawą jest również zagadnienie rozwoju świadomości kolonialnej i nacjonalistycznej wśród działaczy ruchu ukraińskiego i białoruskiego oraz to, jak postrzegali oni swoje kraje w ramach imperium i jak konstruowali ich przyszłość jako państw narodowych. Niemiecki historyk Jörn Leonhard tak określił tę sytuację: według niego koniec I wojny światowej doprowadził do określonej historiografii narracyjnej w odniesieniu do nieuchronnego końca mocarstw tradycyjnych i autokratycznych w Europie; proces ten stał się oczywisty już przed rokiem 1914: imperia wieloetniczne wydawały się anachronicznym reżimem politycznym, który mógłby przeżyć tylko dzięki siłowemu stłumieniu ruchów narodowych i grup etnicznych⁴. Jednak to ogólne rozważanie nie wyjaśnia realnej sytuacji. Przed I wojną światową, a po 1905 r. w Rosji zachodził proces trochę odwrotny, charakteryzujący się uwzględnianiem potrzeb narodów zamieszkujących Rosję

¹ R. Traba, *Historia wzajemnych oddziaływań – (niedoceniany) paradygmat w nadaniu przeszłości. Wprowadzenie*, w: *Historie wzajemnych oddziaływań*, red. R. Traba, Berlin–Warszawa 2014, s. 7–18.

² Zob. A. Bergman, *Antoni Łuckiewicz (1884–1946). Szkic biograficzny*, „Przegląd Historyczny” 65 (1974), nr 4, s. 667–695.

³ Zob. Г.О. Корольов, *Українська історія Отто Ейхельмана. Імперська лояльність та служіння „іншій” або „своїй” нації*, „Архіви України” (2014), nr 1, s. 156–167.

⁴ J. Leonhard, *Multi-Ethnic Empires and Nation-building: Comparative perspectives on the Late Nineteenth Century and the First World War*, w: *Nationalizing Empires*, red. S. Berger, A. Miller, Budapest – New York 2015, s. 630.

i łagodzeniem polityki narodowościowej, w Austro-Węgrzech także stosowano odpowiednią politykę narodowościową.

Wielka Wojna (1914–1918) i rewolucja w Rosji determinowały rozwój różnych wariantów idei federacyjnej zarówno na Białorusi, jak i na Ukrainie. Trzeba podkreślić, że federalizm nie był koncepcją oryginalną w twórczości Łuckiewicza i Eichelmana, raczej wykorzystali go oni jako alternatywę dla systemu imperialnego i jedno z popularnych haseł w socjalistycznym środowisku Europy Zachodniej. Wiadomo, że wcześniej teoria ta została sformułowana i zaprezentowana przez różnych intelektualistów europejskich. W XIX w. federalizm stał się narzędziem walki politycznej, ideologią taktyki stworzenia państwa narodowego w kategoriach „determinizmu etnograficznego”. Federalizm nie był „szczególnym” nurtem myśli politycznej w imperium Romanowów XIX – początku XX w., ponieważ twórcy różnych projektów przekształcenia mocarstwa nie mieli kontaktów między sobą⁵, chociaż łączyła ich wspólna wizja demokratycznej Rosji.

Generalnie zainteresowanie federalizmem odzwierciedla ogólną tendencję wśród przedstawicieli myśli politycznej „nowych” narodów Europy Środkowej i Wschodniej. Dla działaczy ukraińskich i białoruskich uzasadnienie wizji federacyjnej miało wymiar usprawiedliwienia walki politycznej przeciw Cesarstwu Rosyjskiemu.

Rozwój białoruskiego ruchu narodowego różnił się od ukraińskiego w kilku istotnych kwestiach. Pierwszą cechą był trudny proces kształtowania białoruskiej tożsamości narodowej. Austriacki historyk Andreas Kappeler uważa, że „etniczna i językowa tożsamość, jak i identyfikacja religijna były ściśle ze sobą powiązane”⁶. Właśnie odrębność od Polaków i Rosjan miała charakter religijny, w rosyjskim przypadku związana z prawosławiem, w polskim z katolicyzmem. Zbliżanie się armii niemieckiej spowodowało ucieczkę Białorusinów wyznania prawosławnego i często przymusową ich ewakuację z rdzennych ziem na Wschód, zarządzoną przez wojsko i administrację rosyjską⁷. Drugą cechą był mit Wielkiego Księstwa Litewskiego, który nie był związany z polskim projektem odrodzenia I Rzeczypospolitej. To była białoruska idea odrodzenia WKL, która łączyła się z ideą krajową oraz z koncepcją łączności i wspólnoty politycznej Litwy i Białorusi. Polski historyk Dorota Michaluk uważa, że wydawnictwo gazety „Homan” („Gwar”) pod redakcją Wacława Łastowskiego i braci Łuckiewiczów oraz stworzenie Konfederacji WKL było próbą ożywienia idei krajowej i odpowiedzią na koncepcję Mitteleuropy⁸. Łuckiewiczowie proponowali tę koncepcję, jako swoją

⁵ М. фон Хаген, *История России как история империи. Перспективы федералистского подхода*, w: *Российская империя в зарубежной историографии. Работы последних лет: Антология*, Москва 2005, s. 26.

⁶ А. Каппелер, *Россия – многонациональная империя. Возникновение. История. Распад*, Москва 2000, s. 210.

⁷ D. Michaluk, *Białoruska Republika Ludowa 1918–1920. U podstaw białoruskiej państwowości*, Toruń 2010, s. 132.

⁸ *Ibidem*, s. 141.

alternatywę środkowoeuropejskiego „przedmurza” przeciw zagrożeniu imperialnemu ze Wschodu. Faktycznie ich idea WLK zawierała tę opcję, jako kontrpropozycję w celu uporządkowania obszaru „między Niemcami a Rosją”.

Na początku XX w. na ziemiach białoruskich nie było aktywnego, rozwijającego się ruchu narodowego. Wielu badaczy uważa, że wiązało się to z cechami mentalności i ludowej tożsamości Białorusinów⁹. Znany polski publicysta i działacz polityczny Leon Wasilewski pisał o Białorusinach jako o ludziach, którzy „nie wytrzymują porównania z narodami państwowymi, jakkolwiek pewne cechy zbliżają ich z niektórymi”¹⁰. Następnie stwierdzał on, że Białorusini nie mają własnych tradycji państwowych¹¹. Jednak białoruscy działacze narodowi w tym czasie odwoływali się już do dwóch koncepcji państwowych, widząc początki swojej państwowości w Księstwie Połockim i właśnie w WKL.

Na ziemiach ukraińskich należących do imperiów Romanowów i Habsburgów zachodziły bardzo podobne procesy, chociaż rozwój narodotwórczy przybiegał szybciej. Aby zrozumieć nowoczesny nacjonalizm ukraiński, warto spojrzeć na Ukraińską Republikę Ludową i Zachodnioukraińską Republikę Ludową (1918) z transnarodowych pozycji. Rusini, Małorusini, unicy i prawosławni po 1918 r. ostatecznie stawali się Ukraińcami. Ukraińska tożsamość zwyciężyła dzięki potężnemu propagowaniu chłopskiej kultury i narodowej narracji, wokół których kształtowała się inteligencja jako elita narodowa. Analizując przyczyny rewolucji, ukraiński historyk Władysław Werstiuk ustalił, że o powszechnej świadomości narodowej do 1917 r. należy pisać bardzo ostrożnie¹².

Jednak narzędziem tych zmian były idee, które pojawiały się w środowisku opozycyjnym wobec Cesarstwa Rosyjskiego. To wszystko miało swoje odzwierciedlenie w różnych projektach federacyjnych, które na początku powstawały jako próba usprawiedliwienia systemu imperialnego. Już później projekty te rozpatrywano jako alternatywę dla imperium. Oczywiście, popularność tych idei była determinowana rozpowszechnieniem marksizmu i nacjonalizmu.

Anton Łuckiewicz „między Niemcami a Rosją”

Białoruski publicysta Anton Łuckiewicz urodził się w 1884 r. w litewskim miasteczku Szawle¹³. Miał pochodzenie szlacheckie. Jego światopogląd polityczny kształtował się na pograniczu polsko-białorusko-litewskim. Wybór białoruskiej

⁹ Д. Міхалюк, Пэр Андэрс Рудлінг, *Ад Вялікага Княства Літоўскага да Беларускай Народнай Рэспублікі ідэя беларускай дзяржаўнасці падчас нямецкай акупацыі беларускіх земляў у 1915–1919 гадах*, „Журнал беларускіх даследаванняў” 7 (2014), nr 2, s. 7–42.

¹⁰ L. Wasilewski, *Białorusi i ruch białoruski*, „Przegląd Współczesny” (1924), rok III, nr 26, s.

¹¹ *Ibidem*.

¹² В. Верстюк, В. Солдатенко, *Револуції в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917–1920)*, w: *Політична історія України ХХ століття. У 6-ти т., т. 2*, Київ 2003, s. 456.

¹³ A. Bergman, *op. cit.*, s. 667.

tożsamości był formą prezentacji opozycyjności wobec imperium oraz przekonania o możliwości odnowienia Wielkiego Księstwa Litewskiego. Studiował na Wydziale Matematyczno-Fizycznym Uniwersytetu w Petersburgu, a później prawo w trybie zaocznym na Uniwersytecie w Tartu (wówczas Dorpat). Od 1903 r. uczestniczył w Białoruskiej Rewolucyjnej Gromadzie (BRG) jednak w następnym roku został aresztowany z przyczyn politycznych, przebywał pod nadzorem policji¹⁴. Mimo to kontynuował działalność opozycyjną. W końcu 1905 r. uczestniczył w pierwszym zjeździe BRG, na którym został wybrany do kierownictwa.

Podczas I wojny światowej Łuckiewicz mieszkał w Wilnie, gdzie razem z bratem założył gazety „Nasza Dolia”, a następnie w „Nasza Niwa”, wydawane w języku białoruskim. Po zajęciu Wilna przez armię niemiecką we wrześniu 1915 r. pracował w Białoruskim Towarzystwie Pomocy Ofiarom Wojny, również prowadząc działalność polityczną. On i jego brat Iwan w latach 1915–1917 odgrywali główną rolę w Białoruskim Komitecie Ludowym¹⁵. Tam Łuckiewicz propagował ideę odtworzenia Wielkiego Księstwa Litewskiego w formie konfederacji ziem białoruskich i litewskich¹⁶. Napisał wtedy, że „w Wilnie stanęliśmy na gruncie niezależności państwowej w ramach federacji białorusko-litewskiej”¹⁷.

Do początku Wielkiej Wojny białoruscy krajowscy trzymali się zasady federacyjnej z wolną Białorusią i z wolnymi sąsiadami¹⁸. Poza tym w Wilnie od 1916 r. działał Związek Niezależności i Niepodzielności Białorusi, niezwiązany z braćmi Łuckiewiczami. Idee federacyjne zostały politycznie sformułowane w uchwale Konfederacji Wielkiego Księstwa Litewskiego latem 1915 r. Wcześniej podobne projekty prezentowali również działacze ukraińscy, m.in. wybitny historyk Mychajło Hruszewski, który udowadniał możliwość federacyjnej przebudowy Rosji i autonomii ziem ukraińskich¹⁹.

W grudniu 1915 r. odbyło się kilka spotkań białorusko-litewskich, na których omawiano kwestię przyszłości ziem białoruskich i litewskich, zajętych przez wojska niemieckie²⁰. Jak pisał Łuckiewicz, w ich wyniku zdecydowano „powiadomić [o tym] świat przed dokonaniem faktu odnowienia Wielkiego Księstwa Litewskiego, które istniało do unii z Polską”²¹. W celu realizacji tej propozycji w lutym 1916 r. Konfederacja WKL wydała uchwałę *Грамадзяне!*, którą podpisali bracia Łuckiewiczze, Wacław Łastouski i Dominik Siamaszko. Idea samodzielnego

¹⁴ *Ibidem*, s. 668.

¹⁵ Д. Міхалюк, *Пэр Андэрс Рудлінг...*, s. 16.

¹⁶ *Ibidem*, s. 16.

¹⁷ А. Луцкевіч, *Палітычныя лёзунгі беларускага руху*, w: idem, *Да гісторыі беларускага руху*, Смаленск 2015, s. 97.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Zob. М.С. Грушевский, *Освобождение России и украинский вопрос. Статьи и заметки*, СПб: Общественная польза 1907, ss. 301.

²⁰ *Собственноручные показания А.И. Луцкевича. 30 октября 1939 г.*, w: А. Луцкевіч, *Да гісторыі...*, s. 231.

²¹ *Ibidem*.

WKL rozpatrywana była w kontekście zmian politycznych w czasie I wojny światowej²². Oczywiście, uchwała była próbą zainteresowania Niemców uznaniem państwowości WKL. Z tego powodu wspomniano o ewentualnym udziale WKL w sojuszu Państw Centralnych.

Właśnie realizując tę propozycję polityczną, Łuckiewicz przygotował referat pod tytułem „Злучаныя Штаты ад Балтыкі да Чорнага мора”²³, w celu prezentacji stanowiska białorusko-litewskiego na konferencji w Lozannie. Jak wiadomo, ten „zjazd narodów zniewolonych Rosji” zorganizowany został przez Niemców latem 1916 r. Referat Łuckiewicza zawieźli tam jego brat Iwan i Wacław Łastouski.

W tekście tym Łuckiewicz spróbował sformułować ideę „stanów zjednoczonych” na obszarze między Bałtykiem a Morzem Czarnym na zasadzie tworzenia i uznania państw narodowych, które powstaną po upadku Imperium Rosyjskiego. Rozpoczął on od określenia narodu białoruskiego jako państwowego jeszcze w czasach WKL²⁴. Dalej pisał o ucisku kolonialnym wobec Białorusinów i polityce dyskryminacyjnej. To są typowe formułowanie wykorzystywane do oceny polityki wewnętrznej monarchii Romanowów. Zestaw takich argumentów Łuckiewicza pozwala na określenie go jako „intelektualisty antykolonialnego”. Uważał on, że naród białoruski kształtował się dzięki prześladowaniom i polityce asymilacyjnej ze strony Cesarstwa Rosyjskiego. Z tego powodu podmiotem historii było właśnie imperium, a naród – tylko pasywnym obiektem.

Owszem, w swoich pismach i retoryce intelektualiści kolonialni (zarówno ukraińscy, jak i białoruscy) rozpatrywali „naród” jako sens procesu historycznego. Myśleli oni, że ich pogląd jest najbardziej adekwatny w odniesieniu do „tendencji” procesu historycznego. Na tej podstawie dość łatwo udowodnić trendy i argumenty ideologii białoruskiego ruchu niepodległościowego, ponieważ słownictwo jego wybitnych osobowości opierała się na ideach o imperium i kapitalizmie, takich jak dyskryminacja osobista, asymilacja narodowa, rusyfikacja, zniewolenia językowe, status kolonialny i Rosja – „więzienie narodów”.

Wizję federacyjną Łuckiewicz analizuje od 1905 r., kiedy pojawiło się hasło Białoruskiej Gromady Rewolucyjnej o „wolnej Białorusi jako republice demokratycznej, sfederowanej z sąsiadami”²⁵. Dla wzmocnienia tej tezy w politycznym wymiarze wykorzystał on ideę WKL, jako wspólnego państwa Białorusinów i Litwinów. Poza tym jednak nie wyjaśnił różnic między dominującymi projektami narodowymi, które były charakterystyczne dla organizacji politycznych na początku XX w. Jednocześnie, zwracając uwagę na wymiar gospodarczy, pisał o ważności kontaktów z Łotyszami, ponieważ od dostępu do Morza Bałtyckiego zależy

²² Lietuvos centrinių valstybės archyvas, f. 383, ap. 7, b. 56, l. 53 (улётка Грамадзяне!, люты 1916 г.).

²³ А. Луцкевіч, *Рэфэрат Беларускае дэлегацыі на Лязанскай канфэрэнцыі народаў Расеі, w: idem, Да гісторыі...*, s. 78–81; А. Луцкевіч, *Злучаныя Штаты ад Балтыкі да Чорнага мора, „Свабода”* (1990), nr 2, s. 5–7.

²⁴ А. Луцкевіч, *Рэфэрат Беларускае дэлегацыі...*, s. 78.

²⁵ *Ibidem*, s. 79.

rozwój Białorusi. Identyfikacja wyglądała sytuacja z Morzem Czarnym i Ukraińcami. Generalnie, jego interpretacja opierała się na idei państwowości krajowej. W tym aspekcie Łuckiewicz występuje jako typowy antykolonialista w wymiarze marksistowskim, który liczy również na wyzwolenie społeczne po rozpadzie imperium.

Na tych podstawach Łuckiewicz konstruuje swoją ideę „stanów zjednoczonych od Morza Bałtyckiego do Morza Czarnego”, w ramach których niepodległa Białoruś będzie w unii z wolnymi narodami sąsiedzkimi, również z polskimi i żydowskimi mieszkańcami Białorusi²⁶. W tej koncepcji Łuckiewicza nie było Polski, a jej realizacja zależała od jednego warunku – rozpadu Imperium Rosyjskiego.

Dalsze próby urzeczywistnienia idei konfederacji WKL trwały również po przewrocie bolszewickim w październiku 1917 r. W grudniu tego roku na naradzie litewskiego Būrys – politinė valdyba i Białoruskiego Komitetu Ludowego (bracia Łuckiewiczze, Waclau Łastouski) przy aktywnym poparciu Niemców uchwalono program stworzenia konfederacji WKL: po pierwsze, niezależność ziem byłego WKL i Kurlandii od Rosji; po drugie, odrzucenie idei unii z Polską; po trzecie, podział państwa na trzy samodzielne jednostki autonomiczne (białoruską, litewską, łotewską); po czwarte, stolicą powinno być Wilno, które wejdzie do części litewskiej²⁷. Jednak ten projekt konfederacyjny nie został ostatecznie uznany przez Niemców²⁸.

W *Memoriale* z 22 stycznia 1918 r. Łuckiewicz traktował włączenie Białorusi i Litwy do państwa rosyjskiego jako gwałt, a Wielkie Księstwo uważał za państwo dichotomiczne, złożone z części białoruskiej i litewskiej²⁹.

18 marca 1918 r. został członkiem Rady Białoruskiej Republiki Ludowej. Po rozpadzie BRG został jednym z założycieli Białoruskiej Partii Socjaldemokratycznej. We wrześniu 1918 mianowany został przez Radę BRL na stanowisko prezesa Sekretariatu Ludowego i sekretarza spraw zagranicznych (od października tr.). Choć żadne z państw nie uznało oficjalnie BRL, to jesienią Łuckiewicz liczył, że nastąpi to podczas konferencji pokojowej w Paryżu³⁰. Na początku grudnia 1918 r. rząd BRL na czele z Łuckiewiczem przeniósł się do Wilna, a 27 grudnia do Grodna.

W 1920 r. jako premier BRL Anton Łuckiewicz opublikował w Warszawie broszurę *Kwestja Wschodnia a Białoruś* pod pseudonimem Wiesław Kalinowski, w której przedstawił pogląd, jak powinna zostać rozwiązana „kwestja Wschodu”³¹. Po zakończeniu wojny na tym terytorium „muszą się zachować narody i nowotwory państwowe, które los umieścił pomiędzy dwoma rozbitymi, lecz już odradzającymi

²⁶ *Ibidem*, s. 80–81.

²⁷ Lietuvos Mokslių Akademijos Vrublevskų Biblioteka, Rankraščių skyrius, f. 21, b. 2069, l. 7–8 (пракаолы беларускіх арганізацый 1917 г.).

²⁸ *Ibidem*, l. 7.

²⁹ D. Michaluk, *Premier Białoruskiej Republiki Ludowej Antoni Łuckiewicz wobec polskich i litewskich aspiracji do Wileńszczyzny i Grodzieńszczyzny*, „Europa Orientalis. Studia z Dziejów Europy Wschodniej i Państw Bałtyckich” 2 (2010), s. 37.

³⁰ D. Michaluk, *Białoruska Republika Ludowa...*, s. 339.

³¹ W. Kalinowski, *Kwestja Wschodnia a Białoruś*, Warszawa 1920, ss. 14.

się kolosami Niemcami a Rosją³². Nazwał on ideę „federacji słowiańskiej”, jako projektu odrodzenia Rosji w dawnych swych granicach, fikcją³³.

W tej pracy powrócił do idei unii krajów między Morzem Bałtyckim i Morzem Czarnym. Jednak odpowiadała ona ówczesnej polskiej wizji o konfederacji „od morza do morza”³⁴. Rozszerzył on granice konstruowanej przestrzeni państw w tej części kontynentu europejskiego. Dołączył do swojego projektu konfederacyjnego Czechosłowację, Jugosławię i kraje bałkańskie³⁵. Faktycznie, zreinterpretował ideę „Międzymorza”.

Pojawia się tu Morze Adriatyckie, jako jedna z granic tej unii. Jednak wiadomo, że w tamtych czasach identyczna idea popularna była wśród polskich elit. Można twierdzić, że taka wizja Łuckiewicza była typowym epigoństwem ideologicznym. Zmieniło to jego opinię o roli Polski w Europie Wschodniej, ponieważ to państwo było zainteresowane stworzeniem państwowości białoruskiej i separowaniem jej od Rosji³⁶. Dalej Łuckiewicz powtórzył sformułowania charakterystyczne dla ideologii antykolonialnej, uważając, że „Rosja bez Bałtyku, bez Białorusi bez Ukrainy nie zastraszy nikogo”, tym bardziej jeśli powstanie tam mocny kompleks państw³⁷.

Wizja federacyjna Łuckiewicza była próbą poszukiwania projektu państwowego, w którym Białoruś odzyskałaby pełną niezależność. Było to jednak możliwe jeśli spełnione zostałyby dwa warunki. Pierwszy, to jest idea wspólnego państwa z Litwą. Drugi, to zwycięstwo nad imperializmem rosyjskim.

Otto Eichelman „między imperium a Nową Rosją”

W tym samym okresie kijowski profesor Otto Eichelman robił karierę akademicką, pozostając na pozycji lojalności wobec rosyjskiego reżimu imperialnego. Niemiec bałtycki z pochodzenia, urodził się w 1854 r. w chutorze Georgiewskim niedaleko Petersburga, nigdy nie brał udziału w działalności rewolucyjnej. Co więcej, przed wojną został członkiem komisji konstytucyjnej pod kierownictwem cara Mikołaja II. Wszystko się zmieniło w jego życiu po upadku samowładztwa.

Podczas rewolucji ukraińskiej (1917–1921) i na emigracji Eichelman został jednym z czołowych zwolenników „kwestii ukraińskiej”. Pytanie brzmi: co wpłynęło na taką transformację świadomości politycznej, dlaczego wybrał on tożsamość ukraińską i szczerze uwierzył w przyszłość państwa ukraińskiego? To zagadnienie może wyjaśnić zjawisko połączenia niemieckiej tożsamości etnicznej

³² *Ibidem*, s. 4.

³³ *Ibidem*, s. 5.

³⁴ Zob. P. Okulewicz, *Koncepcja „międzymorza” w myśli i praktyce politycznej obozu Józefa Piłsudskiego w latach 1918–1926*, Poznań 2001, ss. 417.

³⁵ W. Kalinowski, *op. cit.*, s. 6.

³⁶ *Ibidem*, s. 12.

³⁷ *Ibidem*, s. 14.

i ukraińskiej świadomości politycznej oraz działalności politycznej Eichelmana w okresie Hetmanatu 1918 r. i Ukraińskiej Republiki Ludowej (URL). Można go określić jako „nacjonalistę hybrydowego”. Właśnie o tym zjawisku pisał amerykański historyk Mark von Hagen, który, analizując procesy formowania tożsamości na kresach imperium Romanowów, a takimi były również ziemie ukraińskie i białoruskie, uważał, że szeroko rozwinęły się tam różnorodne tożsamości sytuacyjne i hybrydowe, charakteryzujące się lojalnością pluralną³⁸.

Na początku XX w. Eichelman był znanym prawnikiem w Kijowie, pracował jako profesor Katedry Powszechnej Historii Prawa i Prawa Międzynarodowego, a w 1905 r. został dziekanem Wydziału Nauk Prawnych Uniwersytetu św. Włodzimierza. W latach 1908–1913 pełnił obowiązki dyrektora Kijowskiego Instytutu Handlowego i rektora Uniwersytetu św. Włodzimierza. Prowadził działalność w różnych organach samorządu terytorialnego, a w 1902 r. został wybrany na prezydenta Kijowa³⁹. W wymiarze ideologicznym należał Eichelman do kręgu działaczy liberalnych, którzy sugerowali lojalne zasady doskonalenia porządku państwowego. Profesor nigdy nie wyrażał poglądów radykalnych i ekstremizmu politycznego. Można przypuścić, że był konformistą, którego cechą była charakterystyczna lojalność imperialna. W życiu codziennym pozostał on typowym uczonym akademickim, którego mało interesowały zagadnienia polityki praktycznej⁴⁰.

Podczas Hetmanatu Pawła Skoropadskiego Eichelman został członkiem Rady Departamentu Handlu i Przemysłu oraz zastępcą ministra spraw zagranicznych Dmytra Doroszenki. W okresie Dyrektoriatu (1920–1922) znów pracował na stanowisku zastępcy ministra spraw zagranicznych, członka Rady Ministerstwa Kultury. Należał również do Wyższej Rady Ustawodawczej (1921–1922). W kwietniu 1922 r. został mianowany kierownikiem Ministerstwa Spraw Zagranicznych URL na wygnaniu. Nic więc dziwnego, że podczas wygłaszania wykładów w Wolnym Uniwersytecie Ukraińskim w Pradze publicznie zaliczał się do Ukraińców⁴¹. Na emigracji był członkiem partii Ukraińskie Zjednoczenie Ludowe, której celem było osiągnięcie samodzielności Ukrainy drogą polityczną.

Eichelman był jednym z głównych teoretyków porządku konstytucyjnego, stając się współautorem tekstów pierwszych ustaw i Konstytucji. W swoich rozważaniach opierał się na koncepcji federalizacji Ukrainy przez tworzenie samodzielnych jednostek administracyjnych – „ziem”. Federację uważał za możliwą i realną

³⁸ М. фон Хаген, *Империи, окраины и диаспоры. Евразия как антипарадигма для постсоветского периода*, w: *Новая имперская история постсоветского пространства*, ред. И. Герасимова и др., Казань 2004, s. 131.

³⁹ Т.С. Осташко, *Ейхельман Отто Оттович* в: *Енциклопедія історії України*, т. 3: *Е-Й*, ред. В.А. Смолій, Київ 2005, ss. 672, http://www.history.org.ua/?termin=Eykhelman_O (dostęp: 20.04.2016).

⁴⁰ В.А. Погульницький, *Історія української політології (Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці)*, Київ 1993, s. 200.

⁴¹ Archiwum Państwowe Federacji Rosyjskiej, f. 7008, op. 1, pap. 2, d. 19.

poprzez pokonanie przeszłości imperialnej, decentralizację władzy i demokratyzację samorządu terytorialnego. Jako teoretyk prawa Eichelman był zwolennikiem niemieckich koncepcji federalizmu, który to w ramach imperium Hohenzollernów w drugiej połowie XIX w. został zrealizowany jako nacjonalistyczny. Podobnie do niemieckiej koncepcji rozumiał federalizm jako wspólnotę ziem, która jednak istnieje jako państwo narodowe.

Dla różnych narodów germańskich właśnie federalizm stał się jednym z modeli kształtowania nowoczesnego narodu niemieckiego. Na tym opierał się Eichelman w swoich rozważaniach o federalizmie. Dość przychylnie przyjął on projekt Mychajła Drahomanowa „Wilna Spilka” (Вольный Союз – Вільна Спілка), który był jednym z wariantów federacyjnej przebudowy Europy Wschodniej. Tak samo jak i Drahomanow uważał on, że to właśnie państwo i państwowość poprzedza kształtowanie narodu, a federalizm może odegrać tu decydującą rolę. Wiadomo, że takie spojrzenie Drahomanowa było uzasadnione, jeśli uwzględnimy podział Georga Hegla na narody „historyczne” i „niehistoryczne”. Generalnie, federalizm był postrzegany jako ideologia transformacji narodów „niehistorycznych” do etapu państwowości.

Już po porażce URL Eichelman przedstawił projekt konstytucji, który został opublikowany w formie broszury w Tarnowie⁴². Podstawą tego tekstu były zasada „suwerenności narodowej” i idea wewnętrznej federalizacji republiki. 30 czerwca 1920 r. Rada Ministrów podjęła decyzję o stworzeniu Komisji ds. Konstytucji URL na czele z ministrem spraw zagranicznych Andriejem Nikowskim⁴³. Jednym z jej członków został jego zastępca, profesor Eichelman.

Podczas posiedzeń tej komisji Eichelman występował jako zwolennik idei federalistycznych. Jak świadczą protokoły, powtarzał on codziennie sformułowanie o „konsekwentnym wprowadzeniu fundamentów demokratyczno-republikańskich”, horyzontalnego systemu władzy, „dwóch systemów” rządzenia etc. Za główny uważał system federacyjno-administracyjny, w którym każda jednostka kraju ma pewne określone kompetencje, które nadaje jej rząd. Drugi w hierarchii był system federacyjno-polityczny, w ramach którego jednostka kraju nabywa funkcji władzy państwowej z wyjątkiem tych spraw publicznych, które w konstytucji należą do kompetencji związku federacyjnego. Zdaniem Eichelmana, dla takiego rządu jest charakterystyczny podział na ziemie, powiaty, gminy i wspólnoty⁴⁴.

Według niego podział władzy powinien być główną podstawą projektu konstytucji. Referendum musi stać się narzędziem „kontroli federalno-państwowej”⁴⁵, ponieważ jest podstawą realizacji suwerenności narodowej. Jeśli chodzi o formę

⁴² О. Ейхельман, *Проект Конституції – основних державних законів Української Народної Республіки*, Київ–Тарнів 1921, ss. 96.

⁴³ Centralne Archiwum Państwowe Wyższych Organów Władzy i Administracji Ukrainy, f. 1065, op. 2, pap. 294, ark. 6.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*, ark. 9.

władzy, URL to republika demokratyczna. W tym przypadku orientował się on na dragomanowski federalizm, który idealizował system polityczny Szwajcarii i USA. Tak jak i Drahomanow proponował podział URL na ziemie-państwa, które będą miały swoje organy władzy. Na tej podstawie Eichelman przedstawił szeroki projekt federalizacji URL, gdzie „federacyjna struktura” republiki składa się z federalnej władzy narodu, parlamentu federalnego, administracji federalnej, federalnej Rady Ministrów i federalnego sądu⁴⁶. Wyróżnienie federalnej władzy narodu, który jest jedynym źródłem władzy, było rezultatem przyjęcia doktryny „suwerenności narodowej”.

Moim zdaniem, główną wadą projektu Eichelmana była apologetyka całkowitej decentralizacji, która, według niego, wpływa na zasady funkcjonowania systemu władzy państwowej. Właściwie, autorytet władzy państwowej w jego koncepcji został „zredukowany do zera”⁴⁷.

W 1921 r. po emigracji rządu URL, po klęsce „kampanii zimowej” wojska ukraińskiego, Eichelman przygotował memorandum o przebudowie Europy Wschodniej pt. *Меморандум УНР и ее отношение к вопросу единства между государствами, образовавшимися на территории бывшей Российской империи, в том числе, и Новой России*⁴⁸. Postrzegał on Rosję jako kraj należący do Europy Wschodniej. Oczywiście, była to próba odpowiedzi na system wersalsko-ryski.

Podstawą teoretyczną dla niego było „14 punktów” prezydenta USA Thomasa Woodrowa Wilsona, gdzie była mowa o prawie narodów do samostanowienia. Dla Eichelmana to prawo mogło być zastosowane jedynie w ramach terytorium etnicznego, jednak nie przedstawił on swojej wizji w stosunku do ukraińskich ziem etnicznych.

Oferował dwa warianty przebudowy starego imperium Romanowów. Pierwszy, unia państw niezależnych, przy zachowaniu ich suwerenności oraz międzynarodowych organizacji prawnych, jak na przykład Liga Narodów. Drugi wariant to odnowienie „wspólnej i niepodzielnej” federacji, która będzie istnieć jako państwo centralistyczne⁴⁹. Paradoksalnie wynika stąd, że Liga Narodów była federacją. Faktycznie, Eichelman nie rozróżniał federacji i konfederacji.

Na zasadzie prawa międzynarodowego próbował on uzasadnić zjawisko państw narodowych, stworzonych po upadku imperium Romanowów, chociaż nie wyjaśnił dlaczego URL (tak jak i BRL) nie została uznana przez państwa zachodnie. Memorandum to można uważać za epigońską koncepcję, oderwaną od realiów systemu wersalsko-ryskiego.

Idee Łuckiewicza i Eichelmana można rozpatrywać w szerokim kontekście politycznym, który miał wpływ na dalsze próby omówienia różnych projektów

⁴⁶ *Ibidem*, f. 3382, op. 1, pap. 14, ark. 182.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 1065, op. 2, pap. 294, ark. 15od.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 3382, op. 1, pap. 14, ark. 287.

⁴⁹ *Ibidem*, ark. 288.

konfederacyjnych podczas I wojny światowej i rewolucji w Rosji. Jeśli działacze białoruscy rozpatrywali wariant autonomii i swój kraj jako część wielkiego państwa, to ukraińscy dążyli do zdobycia autonomii, a dalej samodzielności. Takie poczucie zależności politycznej u Białorusinów było czymś trwałym. Niektórzy działacze i intelektualiści próbowali uzasadniać celowość innej drogi do państwowości, jednak ten głos nie został usłyszany.

Przed niemiecką okupacją byłej rosyjskiej Ukrainy w końcu 1917 r. w środowisku działaczy ukraińskich, białoruskich i litewskich aktywnie omawiano kwestię możliwości stworzenia wspólnej federacji/konfederacji. W ich wyobrażeniu takie państwo mogło istnieć tylko w formie republiki ludowej. Wtedy prezes Ukraińskiej Rady Centralnej Mychajło Hruszewski oraz duża część ukraińskich rewolucjonistów przyznawali Białorusi i Litwie szczególną rolę w koncepcji przyszłego politycznego urzędnictwa Europy Wschodniej⁵⁰. Od lutego do kwietnia 1918 r. Hruszewski pisał o planach i rokowaniach zmierzających do stworzenia federacji białorusko-ukraińskiej, a elity ukraińskie myślały o „kształtowaniu federacji na szerszych podstawach, o Federacji Słowiańskiej, do której weszłyby kraje zachodniosłowiańskie i bałkańskie lub o Federacji Czarnomorskiej o większych rozmiarach”⁵¹.

Hruszewski wskazywał, że takie postawienie sprawy miało miejsce podczas pracy delegacji BRL. Jednym z jej członków został historyk, profesor Uniwersytetu Kijowskiego Mitrofan Downar-Zapolski, który pracował nad uznaniem granic między państwami⁵². Problem Polesia i jego południowych terenów był główną kwestią rokowań, ponieważ w wyobraźni Białorusinów była to „historyczna” granica WKL. Downar-Zapolski wspominał, że „z punktu widzenia historii i etnografii my na południu nie powinniśmy niczego ustąpić”⁵³. Uważano także ten obszar za etnograficznie „bliższy” centralnym ziemiom białoruskim niż ukraińskim – chodziło o obrzędowość, a nie język. Downar-Zapolski wykorzystywał tu swoje badania etnograficzne na Polesiu. Ukraińcy deklarowali zapewnienie Białorusinom personalnej autonomii i czuwanie nad „białoruskim Piemontem”, jaki miały tworzyć powiaty: rzeczycki, homelski i mozyrski⁵⁴. Ale problem polegał na tym, że członkowie ukraińscy myśleli kategoriami etnicznymi i sugerowali ukrainizację tego obszaru.

Od zakończenia Wielkiej Wojny uznanie Białorusi i Ukrainy za państwa narodowe zależało od poparcia na forum międzynarodowym. Przy czym wśród politycznych elit zachodnioeuropejskich dominowało przekonanie, że Ukraina i Białoruś to „rdzenne ziemie rosyjskie”.

⁵⁰ О. Оглоблин, Михайло Сергієвич Грушевський, „Український історик (Нью-Йорк)” (1966), nr 1–2, s. 11–12.

⁵¹ М. Грушевський, *В першій делегації Української партії соц. – революціонерів (квітень 1919 р. – лютий 1920 р.)*, „Борітеся – поборете!”, Відень 1920, nr 3, s. 51.

⁵² D. Michaluk, *Białoruska Republika Ludowa...*, s. 255.

⁵³ *Ibidem*, s. 256.

⁵⁴ *Ibidem*.

Konkluzja

To prawda, że idee federacyjne Łuckiewicza trudno porównać z projektem Otto Eichelmana. Moim zdaniem, jako działacz białoruski postrzegał on federalizm jako system polityczny w ramach wielkiego projektu państwowego – WKŁ. Dla ukraińskiego intelektualisty charakterystyczne było inne podejście: Eichelman próbował uzasadnić pewnymi faktami historycznymi projekt wewnętrznej federalizacji Ukrainy. W ich koncepcji politycznej był to przede wszystkim projekt państwa narodowego, który ze względu na trudne warunki międzynarodowe może być realizowany jako federacja, nawet wieloetniczna. Łuckiewicza można określić jako „intelektualistę kolonialnego”, którzy umieszczał każdą białoruską państwowość w ramach szerokiej unii państwowej, połączonej związkami federacyjnymi. Dla niego kwestia samodzielności Białorusi zależała od wolności sąsiednich narodów. Łuckiewicz uważał, że przebudowa całej Europy Wschodniej jest możliwa pod warunkiem zlikwidowania imperialności Rosji na zasadzie federalizacji tego regionu.

Identycznego stanowiska trzymał się Eichelman. Jednak między nimi istniała pewna sprzeczność: działacz białoruski wykluczał Rosję ze wschodnioeuropejskich procesów państwowych, a ukraiński prawnik włączał ją do ewentualnej organizacji unii państw niezależnych. A więc, Eichelman konstruował swoją wizję granic Europy Wschodniej razem z Rosją. Można twierdzić, że po 1918 r. ci działacze na zasadzie imperializing *nations*, retorycznie przejmowali idee federalizacji, nie myśląc o jej implementacji. Obaj byli skłonni do federalizacji, pod warunkiem, że Litwa lub Krym wejdą w skład ich państw. Tego typu koncepcji trzymał się Roman Dmowski, który pod warunkiem przyznania Polsce Prus Wschodnich lub Litwy też zgadzał się na federalizację kraju. Nie wspominając już o Masarykowej idei Czechosłowacji jako wschodnioeuropejskiej Szwajcarii. Realpolitik Piłsudskiego zawierała różne idee federacyjne, które były wykorzystywane jako narzędzie ukształtowania wschodnich granic Polski.

Wspólną cechą utopii federacyjnych Łuckiewicza i Eichelmana były źródła ideowe: niemiecka myśl polityczna o „federacji nacjonalistycznej”, idee socjalistyczne i nacjonalizm. Również one odpowiadały interesom geopolitycznym w Europie Wschodniej i walce z bolszewizmem. Koncepcje Łuckiewicza i Eichelmana wyrażały nadzieję na stworzenie zrębów państwowości ich krajów.

“Anti-colonial intellectual” Anton Lutskevich and “hybrid nationalist” Otto Eichelman. A comparative study of the federalist utopias

Abstract

It is not an easy task to compare Lutskevich's federalist ideas with a project by Otto Eichelman. As a Belarusian activist, he perceived federalism as a political system within a great state project – a Grand Duchy of Lithuania. Eichelman on the other hand sought to substantiate with

historical facts a project of domestic federalisation of Ukraine. In their concepts it was to be a national state which, due to difficult international conditions could be realised as a federation, even a multiethnic one. Lutskievich could be described as a “anti-colonial intellectual” who placed any Belarusian statehood within a broad federal union. For him, the Belarusian independence depended on the freedom of neighbouring countries. In Lutskievich’s view the transformation of the whole Eastern Europe was possible after the elimination of Russian imperialism in favour of federalisation of the region.

This opinion was shared by Eichelman. But they disagreed in one point: the Belarusian activist excluded Russia from Eastern-European statehood, while the Ukrainian lawyer included Russia in his concept of the union of independent states. It could be said that after 1918 they rhetorically adopted the formula of federalisation on the principle of “imperialising nations”, without thinking of its implementation. Both of them favoured federalisation, on the condition, however, that Lithuania or the Crimea would be included in their state.

A common feature of Lutskievich’s and Eichelman’s federalist utopias were their ideological sources: the German thought of “nationalist federation”, socialist ideas and nationalism. They responded to geopolitical interests of Eastern Europe and the struggle against Bolshevism. Lutskievich’s and Eichelman’s concepts expressed hopes for the creation of the foundations of the statehood of these countries.

Translated by Grażyna Waluga

“Антиколониальный интеллектual” Антон Луцкевич и “гибридный националист” Отто Эйхельман: компаративное исследование федеративных утопий

Аннотация

Сложно сравнить федеративные идеи Луцкевича с проектами Отто Эйхельмана. Первый, будучи белорусским деятелем, воспринимал федерализм как политическую систему в рамках большого государственного проекта – ВКЛ. Для украинского интеллектуала характерный был другой подход: Эйхельман пытался обосновать с помощью некоторых исторических фактов проект внутренней федерализации Украины. В их политической концепции это был, прежде всего, проект национального государства, который ввиду сложных международных условий мог быть реализован как федерация, даже многоэтническая. Луккевича можно определить как „антиколониального интеллектуала”, который любую белорусскую государственность помещал в рамках широкой государственной унии, соединенной федеративными связями. Для него вопрос самостоятельности Беларуси зависел от свободы соседних наций. Луцкевич считал, что перестройка всей Восточной Европы возможна при условии ликвидации имперскости России на основании федерализации этого региона.

Идентичной позиции придерживался Эйхельман. Однако между ними существовало некоторое противоречие: белорусский деятель исключал Россию из восточноевропейских государственных процессов, в то время как украинский юрист включал ее в возможную организацию союза независимых государств. Следовательно, Эйхельман конструировал свое видение границ Восточной Европы вместе с Россией. Можно утверждать, что после 1918 года эти деятели риторически перенимали формулу федерализации по принципу „imperializing nations” не думая о ее реализации. Они оба были склонны к федерализации, при условии, что Литва или Крым войдут в состав их государств. Похожей концепции придерживался Роман Дмовский, который при условии присое-

динения к Польше Восточной Пруссии или Литвы, тоже соглашался на федерализацию страны. Не говоря о идеях Томаша Масарика о Чехословакии как восточноевропейской Швейцарии. В Realpolitik Пилсудского содержались разные федеративные идеи, которыми пользовались как орудием для формирования восточных границ Польши. Общей чертой федеративных утопий Луцкевича и Эйхельмана были идейные источники: немецкая политическая мысль о „националистической федерации”, социалистические идеи и национализм. Они также соответствовали геополитическим интересам в Восточной Европе и борьбе с большевизмом. Концепции Луцкевича и Эйхельмана выражали надежду на создание основ государственности их стран.

Перевод Агнешка Поспишилль

Bibliografia

Źródła archiwalne i publikowane:

- Archiwum Państwowe Federacji Rosyjskiej w Moskwie (GARF), f. 7008, op. 1, pap. 2.
 Centralne Archiwum Państwowe Wyższych Organów Władzy i Administracji Ukrainy, f. 3382, op. 1, pap. 14; f. 1065, op. 2, pap. 294.
 Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 383, ap. 7, b. 56, l. 53 (улётка *Грамадзяне!*, люты 1916 г.).
 Lietuvos Mokslų Akademijos Vrublevskų Biblioteka, Rankraščių skyrius, f. 21, b. 2069, l. 7–8 (пракаолы беларускіх арганізацый 1917 г.).
- Kalinowski W. (Łuckiewicz A.), *Kwestja Wschodnia a Białoruś*, Warszawa 1920.
 Wasilewski L., *Białoruś i ruch białoruski*, „Przegląd Współczesny” (1924), rok III, nr 26.
- Грушевський М.С., *Освобождение России и украинский вопрос. Статьи и заметки*, СПб: Общественная польза 1907.
 Грушевський М., *В першій делегації Української партії соц. – революціонерів (квітень 1919 р. – лютий 1920 р.)*, „Борітеся – поборете!”, Відень 1920, nr 3.

Opracowania:

- Bergman A., *Antoni Łuckiewicz (1884–1946). Szkic biograficzny*, „Przegląd Historyczny” 65 (1974), nr 4, s. 667–695.
 Leonhard J., *Multi-Ethnic Empires and Nation-building: Comparative perspectives on the Late Nineteenth Century and the First World War*, w: *Nationalizing Empires*, red. S. Berger, A. Miller, Budapest – New York 2015.
 Michaluk D., *Białoruska Republika Ludowa 1918–1920. U podstaw białoruskiej państwowości*, Toruń 2010.
 Michaluk D., *Premier Białoruskiej Republiki Ludowej Antoni Łuckiewicz wobec polskich i litewskich aspiracji do Wileńszczyzny i Grodzieńszczyzny*, „Europa Orientalis. Studia z Dziejów Europy Wschodniej i Państw Bałtyckich” 2 (2010).
 Okulewicz P., *Koncepcja „międzymorza” w myśli i praktyce politycznej obozu Józefa Piłsudskiego w latach 1918–1926*, Poznań 2001.
 Traba R., *Historia wzajemnych oddziaływań – (niedoceniany) paradygmat w nadaniu przeszłości. Wprowadzenie*, w: *Historie wzajemnych oddziaływań*, red. R. Traba, Berlin– Warszawa 2014.

- Верстюк В., Солдатенко Валерій, *Революції в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917–1920)*, w: *Політична історія України XX століття. У 6-ти т., т. 2*, Київ 2003.
- Ейхельман О. О., *Проект Конституції – основних державних законів Української Народної Республіки*, Київ–Тарнів 1921.
- Каппелер А., *Россия – многонациональная империя. Возникновение. История. Распад*, Москва 2000.
- Корольов Г.О., *Українська історія Отто Ейхельмана. Імперська лояльність та служіння „інший” або „свій” нації*, „Архіви України” (2014), nr 1, s. 156–167.
- Луцкевіч А., *Злучаныя Штаты ад Балтыкі да Чорнага мора, „Свабода”* (1990), nr 2.
- Луцкевіч А., *Палітычныя лэзунгі беларускага руху*, w: *idem, Да гісторыі беларускага руху*, Смаленск 2015.
- Луцкевіч А., *Рэфэрат Беларускае дэлегацыі на Лязанскай канфэрэнцыі народаў Расеі*, w: *idem, Да гісторыі беларускага руху*, Смаленск 2015.
- Міхалюк Д., *Пэр Андэрс Рудлінг, Ад Вялікага Княства Літоўскага да Беларускай Народнай Рэспублікі ідэя беларускай дзяржаўнасці падчас нямецкай акупацыі беларускіх земляў у 1915–1919 гадах*, „Журнал беларускіх даследаванняў” 7 (2014), nr 2, s. 7–42.
- Оглоблин О., *Михайло Сергіевич Грушевський, „Український історик (Нью-Йорк)”* (1966), nr 1–2.
- Осташко Т.С., *Ейхельман Отто Оттович* w: *Енциклопедія історії України*, t. 3: *Е-Й*, ред. В.А. Смолій, Київ 2005, http://www.history.org.ua/?termin=Еуkhelman_О (dostęp: 20.04.2016).
- Потульніцький В.А., *Історія української політології (Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці)*, Київ 1993.
- Собственноручные показания А.И. Луцкевича. 30 октября 1939 г.*, w: А.Луцкевіч, *Да гісторыі беларускага руху*, Смаленск 2015.
- Хаген фон М., *Империи, окраины и диаспоры. Евразия как антипарадигма для постсоветского периода*, w: *Новая имперская история постсоветского пространства*, ред. И. Герасимова и др., Казань 2004.
- Хаген фон М., *История России как история империи. Перспективы федералистского подхода*, w: *Российская империя в зарубежной историографии. Работы последних лет: Антология*, Москва 2005.

Gennadij Korolow (Геннадій Корольов) – dr, starszy pracownik naukowy w Instytucie Historii Ukrainy Narodowej Akademii Nauk Ukrainy. Główne zainteresowania badawcze: historia historiografii, historia federalizmu w Europie Środkowej i Wschodniej, historia Ukraińskiej rewolucji 1917–1921 (hennadiikorolev@gmail.com).

Gennadii Korolov – Senior Research Fellow of Institute of Ukrainian History, National Academy of Sciences of Ukraine, doctor of history. Research interests: history of historiography, the history of federalism in East Central Europe, the Ukrainian revolution 1917–1921 (hennadiikorolev@gmail.com).